

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Періодичне видання

Наукові записки

Серія:

ІСТОРІЯ

Випуск 1

ТЕРНОПІЛЬ
2005

УДК 93
ББК 63
Н 34

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – Вип. 1. – 358 с.

Друкується за рішенням вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка від 5.04.2005 р. (протокол № 6).

Головний редактор

Микола Алексієвець - доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

<i>Василь Балух</i>	- доктор історичних наук, професор
<i>Валентина Борисенко</i>	- доктор історичних наук, професор
<i>Петро Брицький</i>	- доктор історичних наук, професор
<i>Сергій Васюта</i>	- доктор історичних наук, професор
<i>Павло Коріненко</i>	- доктор історичних наук, професор
<i>Микола Литвин</i>	- доктор історичних наук, професор
<i>Олександр Сич</i>	- доктор історичних наук, професор
<i>Сергій Троян</i>	- доктор історичних наук, професор

Рецензенти:

<i>Павло Михайлина</i>	- доктор історичних наук, професор
<i>Михайло Кріль</i>	- доктор історичних наук, професор

Відповідальний редактор:

Ірина Федорів - кандидат історичних наук

ські та протошумерські написи Кам'яної Могили // Український світ. – 1995. – № 1–3. 6. Крамер С. Шумери. Перша цивілізація на землі. – М. – 2002. – 167 с. 7. Мелларт Дж. Древнейшие цивилизации Ближнего Востока – М., 1982. – 149 с. 8. Оппенгейм Л. Древняя Месопотамия. – М., 1990. – 237 с. 9. Петухов Ю. Д. История русов 40–5 тыс. до н. э. – Т. 1. – М.: Мегалактика, 2000. – 288 с. 10. Рене Г. Кризис современного мира. – М.: Арктогея, 1991. – 160 с. 11. Шилов Ю. А. Праистория Руси // Начала цивилизации. – М.: Раритет, 1999. – 376 с. 12. Шилов Ю. О. Праісторія Русі-України. – Київ-Хмельницький, 1998. – 180 с. 13. Шилов Ю. А. Прародина ария: История, обряды и мифы. – Киев: СИНТО, 1995. – 744 с. 14. Шилов Ю. Джерела витоків української етнокультури. XIX тис. до н. е. – 2 тис. н. е. – К.: Аратта, 2002. – 272 с.

Stepan Vovk, A. Danylov

THE ORIGIN OF STATE FORMING OF THE SLAVS

The body of the article goes on the problem of the origin of state forming process of Slavs from the multilateral points of view of their acquired experience.

УДК 94 (438)

Вадим Ореховський

ФЛОРЕНТІЙСЬКА УНІЯ 1439 РОКУ ЯК ЕТАП РЕАЛІЗАЦІЇ КАТОЛИЦЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ ОБ'ЄДНАННЯ ЦЕРКОВ

У статті досліджуються постанови флорентійської унії 1432 р., яка була однією із спроб возз'єднання православної і католицької церков.

Колись, великий англійський фізик Ісаак Ньютон на запитання про те, як він здійснив свої епохальні відкриття відповів: "Я бачив далі тому, що стояв на плечах велетнів". Безумовно, геніальний англієць мав на увазі те, що його закони не вирости з нічого, підґрунтям для них слугували наукові пошуки і знахідки попередніх поколінь.

Істинність цього вислову можна віднести не тільки до історії наукової думки, але і до історії людства загалом. Дійсно, наше сьогодення є лише верхівкою того велетенського айсбергу, більша половина якого ховається у темряві минулого. Багатьом здобуткам сучасності ми зобов'язані наполегливій праці та злету думки людини старожитності, середньовіччя та нового часу.

Але, на жаль, не тільки здобутки визначають обличчя сьогоденної цивілізації. В минулому губляться і корені багатьох проблем, що "прикрашають" наше сьогодення.

Однією з таких проблем, ставлення до якої вимагає глибоких знань і певної делікатності, є проблема міжрелігійних конфліктів. Адже в минулому міжконфесійні сутички часто виходили за межі словесних змагань, переростаючи у справжні війни в яких гинули люди, що змінювали політичну карту того чи іншого регіону та і взагалі, визначали поступ цілих епох. І хоча сьогодні релігійне протистояння проходить більш-менш у мирних рамках (за словами відомого російського вченого діакона Андрія Кураєва: "Війни йдуть. Але йдуть то вони не за віру. Більшою частиною вони розв'язуються з-за нафти" [18: 92]), проте політизація життя громадян захоплює і життя церковне. Причому, кожна з конфліктуючих сторін намагається використовувати минуле як, з одного боку, аргумент у виправданні власної позиції, а з іншого – як знаряддя засудження протилежної сторони. В такій ситуації свобода совісті людини та її переконання приносяться в жертву тим чи іншим політичним міркуванням.

Такі реалії сьогодення, але пам'ятаючи вищезгаданий вислів Ньютона, спробуємо заглибитися у підґрунтя даної проблеми. А корені її виходять за межі "темного середньовіччя" і губляться у тих часах, коли на просторах Середземномор'я панувала така неосяжна і здавалась вічна Римська імперія. Саме в її східних провінціях народжується віровчення перших християн, якому судилося пройти шлях від релігії меншості до релігії обраної і пануючої. Світ язичництва (*Pax Romana*) змінюється святом християнства (*Pax Romana Christiana*). Але епоха тріумфу нової релігії була одночасно добою кризи держави в східних провінціях якої вона зародилася.

Розпад римського світу позначився зменшенням території християнізованих земель. Тим більше, що виникнення ісламу та арабські завоювання VII ст. призвели до втрати християнською церквою Сирії, Палестини, Єгипту та Північної Африки. Велике значення відіграв розкол колишньої єдиної Римської імперії на західну та східну частини, що призвело з часом до їх культурного відчуження. Складовою його частиною було відчуження конфесійне, що пов'язувалося із тією роллю, яку відігравала церква на Заході та Сході. Проблема поглиблювали і владні претензії римського папи, а також теологічні, обрядові та організаційно-дисциплінарні розбіжності.

Перші ознаки конфронтації з'явилися у IV ст. н. е., але з плином століть вона набуває все гострішого характеру, призвівши до церковного розколу 1054 р. Але не дивлячись на ворожнечу, що панувала між латинянами та греками, звести "залізну завісу" між ними не дозволяли ані суто прагматичні фактори, ані ідеї братерства та згоди, що сповідувалися хоч і різними церквами, але церквами, які належали до однієї і тієї ж релігії – християнства.

Таким чином, ідея унії продовжувала вперто існувати. Особливої сили вона набуває у XV ст. – останньому столітті існування Візантії. Зі сходу на імперію насівалася нова небезпека – турки-османи. Сил для відсічі їм греки вже не мали. Всі надії покладалися на допомогу західних держав, а отримати її без об'єднання двох церков було неможливо.

Західна церква теж переживала не найкращі свої часи. Утворення міцних абсолютистських держав у Західній Європі призводить до неминучої конфронтації світської влади із владою духовною. Відходить у минуле епоха, коли римський первосвященик вважав всі європейські держави патримонієм св. Петра, а їх королів та імператорів провідниками своєї волі.

Духовенство позбавлялося привілеїв – звільнення від податків та права особливої церковної юрисдикції. Повстало питання про створення національної церкви, незалежної від римської курії.

Це явище стало однією з причин так званої "великої схизми" (розколу). Під такою назвою увійшов в історію майже сорокарічний (1378–1417 рр.) "смутий період" у долях папства. Він виник після смерті папи Григорія XI, на місце якого у Римі обрали Урбана VI. Одночасно під тиском французького короля Карла V частина кардиналів обрала папою Роберта Женевського (1378–1394 рр.), що прийняв ім'я Клемент VIII. Урбан VI перебував у Римі, а його суперник – в Авіньйоні. Католицький світ розділювався на два ворогуючих табори, у боротьбі яких активну участь прийняли монархи, місцеві феодали та міська влада [19: 466–467]. У ході цієї боротьби, що супроводжувалася взаємними прокляттями та анафемою, папство втрачало свою колишню вагу, католицька ієрархія була втягнута у затяжну кризу. В цей час у межах самої римської церкви виникає течія, що ставить на порядку денному проблему реформування папства. Із багатьох творів, в яких говорилося про жахливе становище та необхідність "реформування церкви від голови до ніг" (штаб-квартирою обговорення був Паризький університет), все більше і більше на перший план виходить думка, що необхідним засобом для відновлення церковної єдності повинен бути Вселенський собор як вища церковна інстанція. Ідеологи нового руху (він отримав назву "соборного") відкидали претензії римського первосвященика на універсальну владу і обґрунтовували його підпорядкування державі у світських справах та авторитету Вселенських соборів у справах церковних [9: 36; 26: 468].

Практичною реалізацією вимог соборного руху стало скликання вже у 1409 р. собору, що зібрався у Пізі і намагався покласти кінець двоєпапству. Але становище тільки погіршилося – до двох первосвящеників додався третій [8: 195; 9: 37; 12: 124; 21: 47].

У 1414 р. відкрився Констанцький собор. Разом з його учасниками, їх слугами, супроводжуваними військовими загонами, гостями, мандруючими артистами та повіями у Констанцу зібралося біля 100 тис. чоловік. З 45 засідань собору 23 були присвячені боротьбі зі старими папами та вибором нового. Питання церковної реформи було відсунуто на другий план. В результаті все залишилося без змін. Новий папа Мартин V без усякого опору оголосив вчення про примат соборів над папою хибним і засудив його [8: 195–210; 9: 37–39; 12: 126–127; 13: 73; 21: 48–49].

Свого апогею соборний рух досяг у 30-і роки XV ст. Приводом його стала обіцянка папи Євгена IV своїм виборцям припинити практику самовільного призначення кардиналів, а також згода обговорювати усі важливі рішення, що стосувалися церковних справ, із кардинальською колегією. Але дуже скоро папа відмовився від своїх слів і почав поступово обмежувати раніше надані привілеї. Черговий собор, що зібрався у Базелі в 1431 р., знову почав пропагувати тезу про верховенство соборного єпископату над папством. Серед питань, що піднімалися на соборі, було вкотре питання відновлення унії зі Сходом. Його і вирішив використати у своїх інтересах папа. Тим більше, що агонізуюча Візантійська імперія пов'язувала із ним надії на військову допомогу. А вона була потрібна як ніколи [9: 40–43; 15: 160–161].

Під приводом необхідності проведення безпосередніх переговорів з представниками східної церкви (а папа вважав, що лаври переможця над схизмою додадуть йому ваги в очах пастви), Євген IV розпускає Базельський собор і скликає єпископський у Феррарі. Стався новий розкол. Частина учасників Базельського собору почали вимагати, щоб папа прибув на собор та пояснив свою поведінку. Коли римський первосвященик відмовився, 300 учасників собору оголосили про позбавлення його престолу. Але більшість єпископату була проти нового розколу [15: 162]. Залишалося зробити останній крок.

24 листопада 1437 р. ескадра з 8 кораблів покинула Константинополь. Серед пасажирів її були: візантійський імператор Іоанн VIII; його брат, деспот Димитрій; Константинопольський патріарх Йосип II та інші. 8 лютого 1438 р. ескадра прибуває до Венеції [10: 179].

Через 2 місяці, 9 квітня відкрилося перше засідання церковного собору у м. Феррара [10: 179]. Вже сама атмосфера собору мов би натякала на те, що грецька сторона буде виступати у ролі тих, хто просить, а Рим буде диктувати їм свої умови. Місця у кафедральному соборі розподілялися так: папський престол стояв вище за патріарший. Сприймавши це як образ, Константинопольський патріарх не захотів бути присутнім на першому засіданні, прикрившись офіційним приводом – хворобою. Неприємна історія вийшла також через цілування папської туфлі. Не бажаючи підкорятися такій церемонії, що доводила перевагу римського первосвященика, Йосип II за себе та своїх архієреїв відмовився це зробити. І папа змушений був відступити, прийнявши у щок патріарший поцілунок [6: 57].

8 жовтня 1438 р. до Феррари прибули представники руської церкви на чолі з митрополитом Ісидором [23: 228]. Цей останній відіграв одну з головних, якщо не найголовнішу роль у діяльності Феррарського, а потім Флорентійського собору. Його постать не зникає і після прийняття соборної угоди. Сам Ісидор був провідником ідей уніатства на українських землях. Тому слід зупинитися на ньому більш детально.

Грецькі хроніки називали Ісидора найосвіченішою людиною свого часу, не відставали від них і руські літописи, наділяючи його такими епітетами, як "многим язиком сказителем" та "великим філософом". Про його життєвий шлях до 30-х років XV ст. нам нічого не відомо. За походженням грек, або болгарин він був ігуменом св. Димитрівського монастиря у Константинополі. У 1433 р. він посилався візантійським імператором Іоанном Палеологом на Базельський собор для переговорів про об'єднання церков. Після смерті московського митрополита Фотія у 1436 р. на зміну йому був призначений Ісидор. Вже через декілька місяців після свого призначення Ісидор заговорив про поїздку на собор. Спочатку московський великий князь Василь засудив його бажання увійти в тісний кон-

такт з представниками католицького світу. Однак Константинопольський патріарх Йосип повідомив Василя, що Ісидор поїде на собор "утвердження ради православної віри", та й сам Ісидор заявив, що собор буде лише богословським диспутом між представниками православ'я та католицизму [5: 68–72; 6: 56; 7: 346–347; 14: 429–431; 21: 53].

Разом з Ісидором до Італії відправився біля 100 чоловік. Помічник Ісидора, суздальський єпископ Авраамій навіть створив своєрідну "літописну бригаду". Одному з її учасників, ієромонаху Симеону було дано доручення записувати все, що стосується самого собору, іншому – невідомому – необхідно було описувати мандри на собор та назад [1: 132; 14: 431; 21: 53].

Шлях до Феррари зайняв у делегації майже рік [3: 142; 14: 431–432; 21: 53].

На соборі розгорнулися гострі суперечки по ряду канонічних та догматичних питань. Головною вимогою католицьких ієрархів було визнання східними церквами католицької редакції 8-го члену Символу Віри (*filioque*) [16: 21].

З кожної сторони для ведення дискусій були призначені по шість авторитетних богословів. У греків вирішальне право голосу було надане митрополитам Віссаріону Нікейському та Марку Ефеському, в різні часи до них приєднувалися митрополити Дорофей Мітіленський та Ісидор Київський, дорадники Пліфон, Георгій Схоларій, протосинкел (посадова особа у Константинопольській церкві для зв'язку з імператором) Григорій Мамма, перший історик собору Сиропул. Католицьку сторону представляли кардинали Юліан Цезаріні та Микола Альбергаті, архієпископ Андрій Родоський, домініканський провінціал Іоанн Рогузький та ін. [17: 31].

Але головне, що розділяло супротивників, були не канонічні та догматичні суперечності (хоча їм і присвячувалося більше всього часу), а питання політичне – супрематія папи як голови церкви. Саме у цьому питанні ні одна із сторін не хотіла поступатися на користь іншої.

Справу ускладнювало те, що серед самих греків не було єдності з цього приводу. Більшість на чолі з митрополитом Ісидором та Віссаріоном ратувала за прийняття унії шляхом цілої низки поступок на користь папи. Їм опонував лише Марк Ефеський. Сутички набули надзвичайно гострого характеру. На одному з засідань Віссаріон прилюдно обізвав Марка "біснуватим", на що той відповів: "Ти покидьок, і така твоя поведінка". Дорофей Мітіленський та Мефодій Лакедемонський сповіщали папу, що Марк називає римського первосвященника єретиком [10: 180–181].

Опозиція частини греків призвела до більш жорсткої політики римської курії. Користуючись тим, що весь собор знаходився на утриманні папи (у візантійській делегації навіть не було грошей, щоб повернутися додому), Рим почав затримувати виплати субсидій тим членам собору, які виступали проти унії. В хід були пущені підкупи та щедрі дарунки. Віссаріону та Ісидору папа пообіцяв кардинальські шапки. Собор був перенесений із Феррари до Флоренції з причини (як офіційно проголошувалося) епідемії холери. Таким чином, греки потрапляли у ще більшу залежність від папи. До тих, хто так і не схилився до ідеї унії, застосовувалося пряме насильство. Так, впертість Марка Ефеського викликала такий гнів візантійського імператора, що він наказав тримати непокірного єпископа під арештом під час заключних засідань собору [10: 180–181; 23: 232].

Крім матеріального й духовного тиску з боку католицької сторони над греками весь час висіла "дамокловим мечем" загроза нового вторгнення османських військ. Саме ці чутки змушували імператора тиснути на членів своєї делегації.

В кінці кінців опір візантійської делегації було зламано. 6 липня 1439 р. у кафедральному соборі Флоренції Санта-Марія дель Фіоре був проголошений акт про "возз'єднання церков". З грецької сторони документ був підписаний імператором, чотирма заступниками патріархів (сам константинопольський патріарх Йосип II помер під час собору), шістнадцятьма митрополитами, чотирма д'яконами. Марк Ефеський відмовився поставити свій підпис під текстом унії. З римської сторони документ підписали папа, вісім кардиналів, вісім латинських патріархів, шістдесят один архієпископ та єпископ, сорок абатів, чотири генерали чернецьких орденів, послы герцога бургундського [23: 231].

У догматичних питаннях та питаннях літургії папство отримало повну перемогу. Греки визнавали *filioque*, вживання квасного й неквасного хлібу при літургії, чистилиця.

Особливо важливим було те, що православна делегація визнавала першість римського первосвященника як глави церкви [16: 22; 21: 54].

У відповідь папа дав обіцянку імператору утримувати у Константинополі 300 воїнів та 2 галери, а у випадку особливої необхідності надіслати 20 галер на півроку або 10 галер на рік. У випадку крайньої небезпеки папа обіцяв підняти європейські держави на хрестовий похід проти турок. Була досягнута угода, що католицька церква буде відряджати своїх паломників на Схід через Константинополь, щоб відродити економічне життя та піднести політичний престиж візантійської столиці [10: 181].

Не дивлячись на урочистість проголошення унії, вона виявилася "мертвонародженою". Політичні та військові умови угоди залишилися на папері. Імперія так і не отримала бажаної військової допомоги західного світу. Навпаки, союз із Заходом викликав страшний гнів султана Мурада II і ще більше погіршив його відносини із Константинополем. Новий хрестовий похід, що був організований Заходом проти турок і в якому головна роль відводилася польському королю Владиславу III, закінчився розгромом хрестоносців 10 листопада 1444 р. у битві при Варні [10: 182–183].

Не дивлячись на всі старання римської курії, унія не змогла затвердитися на території Візантійської імперії. Вікова ненависть широких народних верств до латинян, опозиція духовенства та значної частини знаті стали тим рубіконом, який вона так і не змогла подолати. Відраза до латинства сприяла зростанню туркофільських настроїв у суспільстві. Широко відомий вислів візантійського сановника Луки Нотара: "Краще турецька чалма, ніж папська тіара". Унію визнав фактично лише імператорський двір та невеличка частина вищої бюрократії [23: 238; 26: 79].

В деяких місцях єпископи, що підписали унію, змушені були прилюдно покаятися перед своєю паствою. Так було, наприклад, в Корфу, Криті, Євбеї і т. д. [7: 181].

У 1443 р. патріархи Олександрійський, Антіохійський та Єрусалимський скликали собор, на якому проголосили засудження унії, а всіх її прибічників піддали анафемі [7: 181].

Лише у 1452 р. останній візантійський імператор Костянтин XI офіційно затвердив унію. Вона була урочисто проголошена у Софійському соборі, де відправили літургію із спогаданням імені папи на першому місці при участі 300 священників [7: 181].

Ініціатива імператора була різко засуджена представниками духовенства. У листопаді 1452 р. п'ять митрополитів і десять кліриків звернулися до Костянтина з постановою, що відкидала унію [7: 181].

Вже після падіння візантійської столиці, константинопольський патріарх Геннадій II заявив, що здобуття турками міста було покаранням божим за те, що греки у Флоренції зреклися віри своїх батьків [7: 181].

У 1472 р., тоді, коли Близький Схід перестав бути грецьким, на константинопольському соборі чотири східних патріархи в черговий раз засудили унію, а всім її прибічникам оголосили анафему [23: 240].

Несприятливою була доля унії і в Московській державі. Після підписання соборної угоди митрополит Ісидор вирушив до Москви. Шлях його пролягав через Пізу, Венецію, Угорщину, Польщу. Нарешті, 11 березня 1441 р. Ісидор урочисто в'їхав до столиці. Перед ним несли латинський хрест та три булави, що знаменували його кардинальський сан (папа виконав свою обіцянку). В Успенському соборі при оголошенні багатоліття Ісидор замість патріарха виголосив ім'я папи Євгена IV, а після зачитав папське послання про унію та текст угоди [5: 86–87; 21: 56; 23: 236].

Вчинок Ісидора викликав одразу ж негативну реакцію великого князя Василя II. Митрополит був ув'язнений в Чудовому монастирі. Правда, вже 15 жовтня 1441 р. він втік звідти. Великий князь заборонив переслідувати його. А коли Ісидор був арештований у Твері, запропонував тверському князю Борису Олександровичу звільнити митрополита та дати йому можливість переїхати до Литви [3: 143; 5: 88–89; 21: 56].

15 грудня 1448 р. собор руських єпископів поставив "митрополитом на всю Русь" рязанського єпископа Іону. Правда, заради справедливості слід зазначити, що не всі члени собору схвалили князівську ініціативу. Єпископ Гдовський Пафнутій та боярин Василь

Кутузов заявили, що без згоди патріарха обирати митрополита не можна. Василь побачив у цьому крамолу та заключив обох "в окови" [14: 442–443; 20: 164].

Обставини склалися на користь автокефалії. Константинополь був змушений без опору визнати правильність обрання Іони. На початку 1449 р. у візантійській столиці замість померлого прибічника унії імператора Іоанна Палеолога на престол вступив його брат Костянтин, який оголосив себе захисником православ'я та вигнав прибічника унії патріарха Григорія Мамму. У такій ситуації у 1452 р. московський князь підготував для відсилки імператору спеціального листа з виправданням обрання власного митрополита і з пропозицією відновити союз із Константинопольською церквою. Але відсилати його не квапилися. Стало відомо, що імператор розпочав нові переговори з папою [14: 443–445].

Падіння Константинополя у 1453 р. остаточно розв'язало руки Василю II та ще більше піднесло авторитет Москви. Складання Російської централізованої держави потребувало відповідної незалежності місцевої церкви. Ідеологічним обґрунтуванням цього виявилася ідея про Москву як "третій Рим", що покликаний зберегти у чистоті та недоторканості православну віру.

Звільнення від візантійської опіки призвело до остаточного розподілу руської митрополії на московську і київську. Початок його відноситься до XIII ст., монголо-татарського періоду в історії Русі. Зміни у становищі руських князів – політичне підпорядкування більшої їх частини Орді (середина XIII ст.) і входження до складу Великого князівства Литовського та Польщі (середина XIV ст.) – призвели до значної перебудови структури церковної організації. Піднесення Північно-Східної Русі та Новгородсько-Псковської землі привертало до себе все більше уваги київських митрополитів.

Вже у 1250 р. митрополит Кирило відправився до Суздальської землі, а потім відвідав Новгород і в наступні роки часто приїздив до Північно-Східної Русі. У 1283 р., після смерті Кирила, на Русь з Візантії прибув новий митрополит-грек – Максим, який продовжував ту ж лінію на укріплення зв'язків із північно-східними князями [7: 203–204; 24: 72].

Наприкінці XIII ст. у Північно-Східній Русі головним політичним центром стала Твер, з якою митрополит Максим встановив тісні зв'язки. З 1289 р. він затвердив на тверську єпископію кандидата князя Михайла Ярославича – сина одного з литовських князів, ігумена Андрія. У 1299 р. Максим, "не терпя насилия татарского, остави митрополию иже в Киеве" та "седе в Володимире и со всем клиросом своим". У Києві ж залишився митрополичий намісник [4: 204; 24: 72–74].

Під час суперництва Москви і Твері були створені умови для переносу кафедри з Володимира до Москви. У 1328 р. московський князь Іван Данилович (Калита) зайняв великокнязівський престол. У тому ж році до Москви прибув новий митрополит-грек – Феогност. Ця подія виявилася значною підтримкою для майбутньої Російської централізованої держави [24: 75]. Цей самовільний перенос митрополичої кафедри у місто, що нічим не прославився в історії християнства і було позбавлене шанованих святинь, викликало негативну реакцію з боку константинопольського патріарха. Митрополича кафедра Русі була понижена з 60-го до 72-го місця [2: 214; 25: 11].

Переїзд Київського митрополита на Північ (а московські митрополити продовжували носити офіційний титул митрополитів київських та всієї Русі) полегшив створення на початку XIV ст. другої митрополії у Галичі, столиці Галицько-Волинського князівства. За проханням галицьких князів, візантійський патріарх Ісайя дав місцевому єпископу титул митрополита. Коли ж Галичина після смерті князя Юрія у 1337 р. відійшла до Польщі, Феогност, митрополит київський і всієї Русі, отримав у вересні 1347 р. повідомлення від патріарха через імператора Іоанна VI Кантакузена про те, що галицька митрополія ліквідується і переходить під його юрисдикцію. У 1348 р. Феогност здійснив поїздку до Галича і прийняв справи [7: 319].

Піднесення Великого князівства Литовського, що увібрало в себе ряд руських земель, призвело до спроб місцевих правителів поставляти своїх кандидатів на митрополичий престол. Так, у середині XIV ст. литовський князь Ольгерд намагається провести на митрополію "київську і всієї Русі" свого родича Романа. За виконання цього прохання він обіцяє патріарху прийняти православ'я. Але проти цього виступає московський митрополит Олексій. У 1356 р. у Константинополі збирається собор, який у своїй постанові

зазначив, що Олексій залишається митрополитом київським та всієї Русі, а під владу Романа, у вигляді компенсації, передаються крім двох його власне литовських єпархій – Туровської і Полоцької – ще Володимирська, Луцька, Холмська, Галицька та Перемишльська. Але Роман не прийняв це рішення. Справа закінчилася взаємним невизнанням, безкінечними скаргами, сутичками та небажанням поступатися на користь іншого. Причому, претензії ієрархів церкви активно підтримували світські володарі [14: 389–392].

Флорентійські події 1439 р. кардинально вплинули на цей конфлікт.

Правда, у 1440 р. у Вільно польський король і великий князь литовський Казимир уклав угоду із Василем II, за якою зобов'язувався не допускати вже відомого Ісидора на митрополичий престол у Києві. За цією ж угодою православні єпархії у 1451 р. були підпорядковані московському митрополиту Іоні [9: 78; 16: 24]. Але тиск папського престолу привів до того, що вже через сім років ці єпархії були віддані під юрисдикцію учня Ісидора – Григорія Болгарина. Демарші Москви не призвели до бажаних результатів. Литовські єпископи бажали бути незалежними і всі, крім одного (Чернігівського Євфимія) досить спокійно прийняли Григорія. Намагання отримати визнання його Москвою як загально-руського закінчилося невдачею. Великий князь Василь II заявив, що "від Риму у нас митрополитів не бути". Московський собор 1459 р. відлучив Григорія від церкви. У документі, що був прийнятий собором, вперше східно-руська церква була названа "церквою Московською". Через два роки, після смерті московського митрополита Іони, його наступники стали називатися "митрополитами Московськими і всієї Русі", а титул "Київського" залишився за литовським митрополитом [5: 108–112; 7: 319;].

Своєрідно склалася доля унії у Литві та Польщі. Південно-західні руські землі під литовською зверхністю не знали суспільної боротьби на релігійному ґрунті, передусім через толерантність, яку виявляли володарі Литви щодо різних конфесій. Вона сформувалася усією історією цієї держави, що виступала своєрідним буфером між православним Сходом і католицьким Заходом. Уже її засновник князь Міндовг, не маючи достатніх сил для боротьби з Тевтонським орденом, котрий вів наступ на Литву під гаслом боротьби з язичництвом, був змушений хреститися за католицьким обрядом та заснувати єпископію (1251 р.). Та це хрещення, хоча і принесло йому королівську корону, за висловом літописця, "льстиве було": у 1260 р. Міндовг розірвав угоду з Орденем і папою та зрікся християнства, керуючись власними політичними розрахунками. З суто прагматичних міркувань виходив згодом і князь Гедимін, котрий намагаючись зав'язати торговельні контакти з містами Ганзи, у своїх посланнях давав згоду хреститися і будувати церкви, а потім, зі зміною обставин, рішуче відхилив пропозицію папських легатів перейти в католицтво [11: 137].

Уже в XIV ст. виразно проявилися "руські" впливи у Литві: православ'я прийняли сини Гедиміна Любарт, Коріат, Наримунт, Явнут, Ольгерд і майже всі діти останнього. Досить поширеними були й родинні зв'язки литовських князів із православними династіями Північно-Східної Русі [11: 137].

Кінець 70-х – початок 80-х рр. XIV ст. був характерний для Литовського князівства жорстокою міжусобною боротьбою. Новий князь Ягайло, щоб позбутися конкурентів у боротьбі за владу, змушений був шукати союзників як у державі, так і за її межами. Зовнішньополітичні обставини сприятливо склалися для нього: малопольські політики висунули ідею одруження Ягайла з королевою Польщі Ядвігою. Цей союз мав посилити позиції обох держав у боротьбі з спільним ворогом – Орденем.

Ягайло прийняв дану пропозицію. Наслідком цього стало укладення у 1385 р. Кревської унії. Нею передбачалося входження Великого князівства Литовського до складу Польської держави і перехід у католицтво Ягайла та всіх мешканців Литви. У лютому 1386 р. Ягайло охрестився, взявши ім'я Владислав, одружився з Ядвігою і став польським королем [9: 73; 11: 119; 22: 315–316]. За Городельським привілеєм (був прийнятий у 1413 р. польсько-литовським з'їздом у містечку Городлі) тільки польська шляхта та литовські бояри, що перейшли до католицтва, отримали виключне право займати посади каштелянів і воєвод та брати участь у роботі державної ради [9: 73–74; 11: 137; 21: 45].

Згодом, з ускладненням внутрішньополітичної ситуації у Великому князівстві Литовському, за привілеями 1432 і 1434 рр. ці права були поширені на руських князів та бояр,

щоб стабілізувати становище у країні та "уникнути на майбутнє розколу між народами" [11: 137].

Унія 1386 р. поклала початок релігійного протистояння, поставивши поряд із православним сповіданням сповідання католицьке. Православ'я у Литві домінувало чисельно, але католицизм стало тут пануючим віросповіданням, адже сам князь литовський прийняв його і зобов'язувався розповсюдити. Таким чином, у Литовській державі з'явилася можливість для релігійної ворожнечі та сутичок з-за віри.

Однак Ягайлу так і не вдалося провести до кінця укладену в Крево угоду і згідно з нею "навік приєднати всі свої землі, литовські та руські, до Корони Польської", бо в особі сина Кейстута (дяді Ягайла, що був задушений за наказом племінника у 1382 р.) – Вітовта владно заявила про себе тенденція до збереження політичної самостійності Великого князівства Литовського. Ягайло був змушений зробити його своїм намісником у Литві (1392 р.), а через 6 років литовсько-руські князі та бояри проголосили Вітовта королем [11: 137; 22: 316–317].

Характерною рисою політики правлячих кіл Литви щодо православної церкви було намагання позбутися залежності від Москви і прагнення мати у межах князівства самостійну митрополію. Саме рішення Флорентійського собору були тим фактором, що сприяв доведенню цього процесу до його логічного завершення (про це вже вище зазначалося). Але нова, Київська митрополія згодом перейшла із юрисдикції римського папи під контроль Константинополя (тут унія була соборно засуджена). Саме з благословення останнього на митрополічій кафедрі був затверджений Григорій Болгарин (1470 р.), а після його смерті із згоди Константинополя ставали митрополитами і його наступники [5: 118–122; 9: 78–79; 11: 138–139; 21: 60].

Отже, на території Великого князівства Литовського церковну унію так і не було проведено в життя. Як писав наприкінці XVI ст. єпископ Іпатій Потій, "з'єднання грецької церкви з римською... мало не півтораєста літ... по соборі Флорентійському отлогом лежало".

Дещо інша ситуація склалася на руських землях Корони, де позиції католицизму були значно міцнішими, ніж у Литовській державі. І хоча і тут православні користувалися свободою віросповідання, їхня конфесія розглядалася як нижча за католицьку, ознакою чого було оподаткування православного духовенства, обмеження окремих культових відправ, церковного будівництва та ін.

Релігійна політика польських монархів не відзначалася послідовністю. Польський король і великий князь литовський Сигізмунд II Август двічі (1547 і 1551 рр.) підтвердив чинність Городельського привілею. Але вже у 1563 р. він скасував його, зрівнявши у правах шляхту католицького і православного віросповідань [9: 90; 11: 139].

Хитання державної влади остаточно припинилися після Люблінського сейму 1569 р., що здійснив об'єднання Польщі та Литви у єдину державу – Річ Посполиту. Хоча литовській шляхті і було обіцяно поважати її права, в тому числі і свободу віросповідання, однак саме ця остання почала зазнавати найбільших утисків. Прогресуючий занепад литовської державності призвів і до занепаду православ'я, що довгий час мало статус державної релігії. Формальні прокламації релігійної толерантності з боку польських королів поєднувалися з реанімацією церковної унії. Флорентійське "возз'єднання церков" слугувало у цьому формальним приводом. Свобода совісті приносилася на вітар державних інтересів. Адже логічним продовженням створення "одномірної" держави (що вже відбулося за сеймом у Любліні) вищі урядові кола вважали створення "одномірного" громадянина. Таким чином, ідея злиття церков, як важливий крок у цьому процесі, виявилася як ніколи доречною. Але й у цьому випадку, навіть при підтримці та проштовхуванні унії світською владою з одного боку, а з іншого – при повному її схваленні вищими ієрархами православної церкви у Речі Посполитій вона не виправдала надій, що на неї покладалися. Як і Флорентійський собор 1439 р., так і собор у Бресті 1596 р. замість єднання призвів до діаметрально протилежних наслідків. Насильство над совістю мільйонів розкололо не тільки церкву, воно розкололо саме суспільство на два ворожих табори. І хоча ворожнеча між ними поки що не набувала відкритого характеру, але знадобиться трохи більше, аніж півстоліття, щоб вона вибухнула страшною та жахливою гро-

мадянською війною середини XVII ст., війною, яка стала першим кроком до загибелі польської державності, війною, наслідки якої визначили подальшу долю тих мільйонів віруючих, чиї інтереси були визнані другорядними порівняно з інтересами держави, що за своєю назвою (*Rex Publika*) повинна була бути справою народу.

Список використаних джерел

1. Алпатов М. А. Русская историческая мысль и Западная Европа (XII – XVII вв.). – М.: Изд-во Наука, 1983. – 476 с.
2. Барабанов М. Д. Византия и Русь в начале XIV в (Некоторые аспекты отношений патриарха и митрополии) // Византийские очерки. – М.: Наука, 1991. – С. 198–215
3. Борисов Н. С. Русская церковь в политической борьбе XIV-XV веков. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1986. – 208 с.
4. Великий А. ЧСВВ. З літопису християнської України. – Т. 2. – 280 с.
5. Великий А. ЧСВВ. З літопису християнської України. – Т. 3. – 280 с.
6. Вишневский Л. Русские люди на Флорентийском соборе // Наука и религия. – 1976. – № 12. – С. 56–58;
7. Воейков Н. Н. Церковь, Русь и Рим. – Мн.: Лучи Софии, 200. – 656 с.
8. Григулевич И. Р. История инквизиции (XIII–XX вв.). – М.: Наука, 1970. – 448 с.
9. Прот. Зноско К. Исторический очерк церковной унии. – М.: Отдел по благотворительности Московского патриарха, "Мортис", 1993. – 234 с.;
10. История Византии: В 3 т. – М.: Наука, 1967. – Т. 2. – 470 с., Т. 3. – 498 с.
11. Історія України: Нове бачення: У 2 т. – К.: Україна, 1995. – Т. 1. – 352 с.
12. Карелин М. С. Важнейшие моменты в истории средневекового папства. – С. -Пб, 1901. – 136 с.
13. Карелин М. С. Папство в эпоху гуманизма // Русская мысль, 1899. – Кн. 10. – С. 70–104.
14. Карташев А. В. История Русской церкви: В 2 т. -М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – Т. 1. – 846 с.;
15. Ковальский Я. В. Папы и папство. – М.: Изд-во политической литературы, 1981. – 240 с.
16. Кочан Н. Прелюдія Берестя. Флорентійська унія і київське православ'я // Людина і світ, 1993. – № 10–12. – С. 20–25.
17. Кочан Н. І. Флорентійська унія і київська митрополія: до характеристики розвитку та втілення ідей унії церков // Український історичний журнал. – 1996. – № 1. – С. 28–44.
18. Диак. Кураев А. Вызов экуменизма. – М.: Благовест, 1998. – 240 с.
19. Лортц Й. История церкви: В 2 т. – Т. 1. – М.: "Христианская Россия", 1999. – 514 с.
20. Никольский Н. М. История русской церкви. – Мн., 1990. – 542 с.
21. Панас К. Історія Української церкви. – Львів: НВП "Трансінтех", 1992. – 160 с.
22. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – К.: Либідь, 1993. – 592 с.
23. Ром Б. Я. Папство и Русь в X-XV веках. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – 284 с.
24. Русское православие: вехи истории. – М.: Политиздат, 1989. – 720 с.
25. Тихомиров М. Византия и Московская Русь // Исторический журнал. – 1945. – № 1–2. – С. 9–13;
26. Франчес Э. Классовая позиция византийских феодалов в период турецкого завоевания // Византийский Временник, 1959. – Т. XV. – С. 71–99.

Vadym Orehovskiy

THE FLORENTINE UNION OF 1439 AS STAGE OF REALIZATION OF CATHOLIC CONCEPTION OF CHURCHES UNIFICATION

The article deals with the issues of the Florentine Council of 1439, which was one of the unification attempts of Orthodox and Catholic Churches.